

SEBES 'SAVANYÚ'

MOKÁNY SÁNDOR

A magyar nyelvjárások atlasza (Deme-Imre 1974) 695. lapján „És milyen a citrom íze?” kérdésre a kutatópontok mindegyikén a *savanyú* szó valamelyik hang-, illetőleg alaktani változatával vagy változataival feleltek a kérdezettek, például: *savanyó*, *sávanyó*, *savanya*, *sónyó*, *sanyó* stb. Ám a Baranya megyei Szárász községben (F-16) a hazatelepített bukovinai székelyek nyelvében a citrom íze *savanyó*, (ritkábban) *savanyo* is, meg *sebes* is. – Ennek az utóbbi szónak az eredetével foglalkozom az alábbiakban.

A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának anyaggyűjtése során Márton Gyulának (is) feltűnt, hogy „az adatközlő a feltett kérdésre egy helyett két, sőt nemegyszer több szóval felelt. E szinonima párok, csoportok kisebb hányada csak magyar, illetőleg csak román szóból állott, jelentős része pedig magyar és román elemekből” (Márton 1960, 269). Az elsők között ezeket említi:

állo : *ajako*; *asszan* : *fejérmép*; *cukor* : *nádméz*; *fáj* : *sérlik*; *feleség* : *nép*; *félhé* : *homáj*; *férőgmadar* : *benevér* : *hajlopo*; *fiyas* : *hetemén* 'fiastyúk; Siebengestirn'; *részeges* : *itkányos*; *sűrű* : *gyakor* stb. (uo. 270).

Itt találjuk címül írt szavunkat is:

<*savanyó*> : *seböss* (Diószeg); *savanyu* : *séböss* (Gálbény); *savanyó* : *sebös* (Pakura); *savanyó* : *seböss* (Pusztina); *seböss* : *savanyó* (Tatros); *seböss* : *savanyu* (Templomfalva) és *sebess* : *savanyó* (Esztofuj) (uo. 291.).

Ide tartoznak az alábbi szinonimapárokból, illetőleg – csoportban fellépő *sebes* elemek:

alutté : *sébös té* (Cik); *sébös té* : *alutté* (Dózsa-Ujfalu); *seběstěj* : *sawanyotěj* : *k'islyeag* (Kalugarény) (uo. 277), valamint az egykori Csíkmegye néhány községében feljegyzettek is: Gyimesfelsőlók: *seböss* 'savanyú', illetőleg *sébössén* 'savanyún'; Gyimesközéplók: *sebös* : (újabbán) *savanyó*, *sebössén* : *savanyón*; Gyimesbükk: *savanyonn* : (ritkábban) *sebössenn*; Csikszentdomokos: *savanyonn* ~ *savanyón* : (ritkábban) *sebössen* (Gálffy-Márton 1987). Először 1838-ban bukkan föl – tudomásom szerint – e melléknév, valamint igei származéka: „S e b e s, savanyú mint a' turó; innét – S e b e s e d n i, csipősedni, élesedni. Székely szavak.” (Tsz.) – Ide kívánczik néhány – mellékljelentést fejlesztett – példa: 1876: Székelyföld: *A nyelve ojan csipős a világra, mind a seböss túró* (MTSz. 3. *sebes* a.); 1900: Kézdivásárhely, Háromszék m.: *sebös túró* 'csipős, avas túró, sajt' (ÚMTSz.); 1877: Udvarhely m.: *sebös* 'büdös'. *A halatos házna vótam; de még a köntöse és ojan sebös szögén Gyurko bának, hogy még az ereszbe és megézzik* [= 'megérzik'] (MTSz. 3. *sebes* a.). Az átvitt jelentések – 'savanyú' → 'csipős, avas <íz>', ill. 'csipős, orrfacsaró <szag> – kialakulására vö. *savanyú* (TESz.).

A magyar nyelv értelmező szótára (ÉrtSz.) két *sebes* szót tart nyilván: *sebes*¹.

1. Olyan személy, testrészt, akin, amelyen seb van; sebekkel borított, sebesült. 2. (ritk) Olyan, amin fekély, kelés, kiütés van. 3. (átv, rég) Megbántott, megsértett, fájó. 4. (átv, ritk, rég) Vmely fogatkozása miatt könnyen kikezdhető, megtámadható, kifogásolható. – *sebes*² I. mn. 1. Olyan <mozgás>, amely a gyorsnál nagyobb, ill. (táj) kisebb fokú. || a. Ilyen mozgást végző, nagyon, rendkívül gyors. 2. Rövid idő alatt, nagyon gyorsan támadt, keletkezett. || a. (költ) Nagyon gyorsan múlt <idő>. 3. (átv, irod) Gyorsan perdülő, gördülő, gördülékeny <szóbeli megnyilatkozás>. II. fn. (biz) Sebesvonal. – Ezek eredete mindeddig ismeretlen (TESz. *seb*¹, ill. *sebes* a.). Jelentésstanilag és szemasziológiaiilag nehezen volna bizonyítható, hogy a romániai magyar nyelvjárások 'savanyú' alapjelentésű *sebes* szava a föntebbi homonimapár bármelyik tagjával rokon. Ennek igazságát, valamint a *sebes* 'savanyú' eredetét az alábbi tények támogatják, bizonyítják. – Tudjuk, hogy "a sós és savanyú ízérzet közti különbségtevés számos nyelvnek, köztük a magyarnak sem volt eredetileg sajátja; vö. pl. a magyarban a savanyúvíz-forrásokat jelölő R. *Sóskút* megnevezéseket (1252: OklSz.), a R. *sóstej* 'savanyú tej, aludttej' kifejezést (1577: KolGl.: Pálffy 1907, 52), a *sóska* származékot stb." (TESz. *só* a.). Lennie kellett tehát nyelvünkben a *sós*-nak régebbi *sawas* < **sawas* alaki párhuzama is, amelynek szintűgy 'savanyú' volt a jelentése. Ennek a régi **sawas*-nak a bilabiális w-je b-vé változott (vö. pl. R. és N. *iwola* > *ibola*, N. *szíwa* > *sziba* stb.: TESz. *ibolya* és *szilva* a.). A R. **sabas* hangrendi átcsapással *sebes* lett. A hangrendi átcsapást a szó affektív jellege válthatta ki, akárcsak az osztjában és a vogul AK nyelvjárásban a palatális magánhangzó megjelenését (Vö. MSzFE. *savanyú* a.).

IRODALOM

- Deme László–Imre Samu szerk. 1974, *A magyar nyelvjárások atlasza IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László v. szerk. 1959–1962, *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula 1987, *Székely nyelvföldrajzi szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Márton Gyula 1960, Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 4, 269–296.
- MSzFE. = Lakó György szerk. 1967–1978, *A magyar szókészlet finnugor elemei I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MTSz. = Szinnyei József szerk. 1893–1901, *Magyar tájszótár I–II*. Budapest, Hornyánszky.

- Oklsz. = Szamota István–Zolnai Gyula 1902–1906, *Magyar oklevél-szótár*. Budapest, Hornyánszky.
- Pálfi Márton közzétételében 1907, *Kolozsvári Glosszák. Nyelvészeti Füzetek* 45.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tsz. = Döbrentei Gábor–Kecskeméti Csapó Dániel szerk. 1838, *Magyar Tájszótár*. Budapest, Magyar Tudós Társaság.
- ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva szerk. 1979-től, *Új magyar tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SEBES (WUND) 'SAVANYÚ' (SAUER)**SÁNDOR MOKÁNY**

Viele Sprachen, unter ihnen auch die ungarische Sprache, haben ursprünglich in der Geschmacksempfindung keinen Unterschied zwischen sauer und salzig gemacht. In unserer Sprache mußte also früher neben *sós* (salzig) die morphologische Parallele *savas* (säuerlich) **savas* existieren, die ebenfalls die Bedeutung 'savanyú' (sauer) hatte. Aus dem bilabialen *w* des früheren Wortes *sawas* ist ein *b* geworden. Aus **sabas* ist dann mit einem Konsonantenwechsel *sebes* geworden. So konnte man in den „Atlas der ungarischen Dialekte“ (Seite 695.) das Wort *sebes* mit der Bedeutung 'savanyú' (sauer) aufnehmen, das übrigens so viel bedeutet wie 'mit Wunden bedeckt'.